

Иън Ф. Макнийли
Лиза Улвъртън

ОТ АЛЕКСАНДРИЯ ДО ИНТЕРНЕТ

Да преоткриваш знанието

София, 2012

Преводът е направен по изданието:
IAN F. McNEELY with LISA WOLVERTON
REINVENTING KNOWLEDGE
FROM ALEXANDRIA TO THE INTERNET
W. W. Norton & Company Inc.

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © 2008 by Ian F. McNeely and Lisa Wolverton

© Юлиян Антонов, превод, 2012
© Издателство „Изток-Запад“, 2012

ISBN 978-619-152-001-5

Иън Макнийли
Лиза Улвъртън

От Александрия
ДО ИНТЕРНЕТ

**ДА ПРЕОТКРИВАШ
ЗНАНИЕТО**

Превод от английски
Юлиян Антонов

СЪДЪРЖАНИЕ

Пролог	7
1. Библиотеката (300 г.пр.Хр. – 500 г.сл.Хр.)	17
2. Манастирът (100–1100)	51
3. Университетът (1100–1500)	87
4. Републиката на писмата (1500–1800)	127
5. Научните дисциплини (1700–1900)	163
6. Лабораторията (1770–1970)	203
Заклучение	243
Благодарности	263
Бележки	265
Показалец	289

ПРОЛОГ

Представете си, че цялото знание е вкарано в Световната мрежа. Всяка книга и всяка статия от всеки клон на науката, всеки ръкопис и всеки артефакт от всяка древна култура, всяка живописна творба и всеки музикален запис, всяка двойка хромозоми и всеки идентификационен микрочип – всичко онова, което наричаме „знание“, е дигитализирано и подредено в удобен за търсене вид, за да е винаги на наше разположение. И това не е утопична мечта или научна фантастика, а напълно реална възможност, или поне за гиганти като „Гугъл“, която вече сканира фондовете на някои от най-големите библиотеки в света.

А сега си представете и алтернативния проект, с който са се заели едни по-различни киберпространствени визионери – Библиотеката на 10 000-та година. Както подсказва и името ѝ, тя ще съхранява знанието за по-далечното бъдеще; ползването му в настоящето минава на втори план.¹ Тази библиотека например ни позволява да изпращаме имейли в бъдещето и – когато се озовем там – да ги получаваме от миналото. Но тя не просто ще опазва тези „документи на времето“, но и ще ни напомня *кога* да ги отворим, а в случай на нужда (да кажем глобална катастрофа) ще ни предлага и наръчници по възстановяване на цивилизацията. Основното тук не е стандартното упование в технологичния прогрес, а признанието на собствената ни тленност и уязвимост. Че наред с всичко друго си имаме и ахилесова пета. Идеята е да погледнем на времето по друг начин, който нашето шеметно препускащо общество е забравило. Според някои настоящата „информационна ера“ заплашва да превърне човешкото знание в нещо също толкова ефимерно, колкото и електронния импулс, прелитащ по фиброоптичен кабел.

Живеем в един от циклично повтарящите се периоди в световната история, когато настъпващите все по-мощни промени в икономиката, културата и технологията повдигат и щекотливи въпроси за производството, опазването и предаването на *знанието*. Как да се адаптираме към променящите се условия, за да сме сигурни, че ще се възпроизведем и като култура? Какви нови институции са ни нужни, за да организираме и предаваме знанието в неговата цялост? Анахронизъм ли са конвенционалните библиотеки? Как да се промени традиционният университет? Все така ли ще живеем с очакването, че научният прогрес ще подобри нашия живот? С какво електронните медии допринасят за производството на знание и неговото разпределение в слово и образ?

В тази книга задаваме и още един въпрос: каква светлина може да хвърли *историята* върху тези въпроси? Но вместо да се притесняваме къде би ни отвело знанието в бъдещето, ние искаме да припомним драмата и динамиката, съпътствали неговото търсене в миналото. Нашата цел обаче е не да проследим развитието на тази образователна система, срещу която днес мнозина роптаят, а по-скоро да покажем колко различен, вълнуващ, а не рядко и опасен е бил интелектуалният живот за хората, сблъскали се с подобни предизвикателства преди стотици и дори хиляди години. До появата на мултимилардните академични фондации, държавните лаборатории за високопрофилни специалисти, електронните медии и безжичните комуникации учените са били пионери и ренегати, а знанието – безценно съкровище, до което са се добирали с цената на непомерни усилия. Над всичко, което са научавали, е тегнела угрозата да бъде изгубено и забравено, било поради неприязънта на тези, които са се бояли до смърт от новите идеи, било поради чистото нехайство (чийто ефект е и по-коварен) на други, на които пък не им се е занимавало със опазването на колективната цивилизационна памет. Затова и днес, когато отново ни предстои сложната и страховита задача да организираме цялото си знание, би било добре да опознаем примера на онези, които са имали доблестта да извършат същото при далеч по-неблагоприятни обстоятелства.

Тази история включва богат списък от събития и герои, от средновековните християнски монаси, съумели да опазят знанието, докато Римската империя е рухвала около тях, до учените, създали своя международна „Република на писмата“, за да обе-

динят един ранен вариант на модерна Европа, разпокъсан между воюващите протестанти и католици. Включва и Пиер Абелар, аргантният средновековен логик, който се заяжда с преподавателите си, а когато открива собствена школа, прелъстява най-добрата си ученичка, Елоиза, и с покруса наблюдава изгарянето на своите книги, а в един момент дори е кастриран от чичото на любимата си. Включва също обществените и частни битки на Мария Кюри, една от първите жени-учени, която буквално се самоубива, подлагайки се на радиация, докато изучава строежа на атома.

Един от най-невероятните резултати от усилията на тези доблестни мъже и жени, а и на мнозина други, е онзи корпус на знанието, общ за всички, които живеят, работят и учат в т.нар. западен свят, а вече и навсякъде другаде. Средновековният теолог Абелар и атомната физичка Кюри са имали различни причини да търсят знанието – било да познаят Бога, било да разкрият тайните на природата – но и двамата имат принос в това, което често наричаме „западна интелектуална традиция“, затова и присъстват и в тази книга. Нашата теза е, че самият „Запад“ се определя по-добре чрез своите институции за организиране на знанието, отколкото като набор от културни ценности или географски регион^А. Представете си една група, която включва древногръцки пастири, френски аристократи, съветски апаратчици, калифорнийски комютъри и може би дори студенти от Малайския университет в Куала Лумпур. Тези „западняци“ се различават радикално по своя език, етническа принадлежност и начин на живот. В по-далечното минало са били концентрирани в Европа, но с времето са се разсеяли и по нейните колонии, а после и по целия останал свят. Днес повечето от тях се придържат към т.нар. западни ценности на демокрацията, секуларизма, науката и индивидуализма, ала онова, в което се кълнат останалите, е като че ли пълната им противоположност. И ако споделят нещо помежду си, то това може да е само общото им интелектуално наследство. Но как да определим това наследство? И накъде ни

---

^А Но пък авторите не проявяват особен интерес към Византия, вероятно защото споделят тезата, че тя е била „пасивен приемник“ (вж. по-нататък) на елинското и елинистичното знание. (Всички бележки под линия с изключение на изрично отбелязаните са на преводача.)

води то? Ако си изясним откъде е дошло, може би ще разгадаем и бъдещата му съдба.

Това е и целта на тази книга. Тя проследява производството, опазването и предаването на всяко знание, преценено като полезно, в рамките на онова, което след време става известно като „западна“ традиция. Подобно знание обхваща всяка тема, обсъждана още в Платоновата академия – от правото и политиката до любовта и поезията, но и всичко останало, впоследствие включено в същия списък. Тази книга не е история на философията, макар да се занимава и с философските идеи, вдъхвали живот на нашите образователни практики. Не е и история на образованието, макар да отстоява тезата, че начинът, по който знанието се предава от поколение на поколение, е неотделим от съдържанието му. По понятни причини тя рядко се докосва до неформалното знание, извлечено от четенето на вестници, поддържането на мотоциклети, възпитанието на деца или създаването на художествени творби. Нашата сфера си остава формалното знание – онова, което се организира от институции чрез и за една по-широка публика. Подходът ни по необходимост е селективен, въпреки аспирациите ни към енциклопедична широта: примерите в тази книга са извлечени от християнската теология и ядрената физика, Омирова Гърция и корпоративното право, картографирането на континентите и изследването на съзнанието.

Да, книгата е за Запада, но за изясняването на това понятие са необходими и сравнения с други световни култури. Целите, които си поставяме, ни позволяват да ги сведем до три: Китай, ислямският свят и Индия. Китай е с най-дълго просъществуващата традиция, явяваща се алтернатива на Запада – една паралелна вселена на образованост и цивилизованост, съхранила своя блясък поне до XII в. Ислямският свят е имал общ корен със западния – блискоизточния монотеизъм, а и двата са попили гръцкото знание и философия. Индия, регион с една от най-древните и автохтонни системи на знанието, основана на санскритския, е е вплетена в сложни мрежи на влияние, обхващащи и целия останал свят. И в четирите традиции са се появили академични институции, за да решават проблеми, важщи за всяко книжовно общество и за които западните учени са намирали конкретни, но и трайни решения. Сред тях са били и тези: как да се произведе да знанието – чрез конвертиране на устните философски тради-

ции в научна литература; как да бъде опазено – чрез копиране на ръкописите, изграждане на съответния канон и гарантиране на това, че смисълът на написаното няма да бъде изопачен. Не на последно място е стоял начинът, по който да се предава това знание – чрез вдъхването на живот на мъртвата буква в преки дисусии и дебати, а ако срещата очи в очи е била невъзможна, са прибегвали до писмата. Акогато периодично са хвърляли поглед върху решенията на други култури на същите проблеми, е изпъквало не толкова вроденото превъзходство, колкото историческата специфика на европейския, а по-късно и на американския вариант.

Следователно тази книга е история на институциите на знанието. Тя отразява развитието на онези шест институции, които последователно са доминирали в западния интелектуален живот от античността насам: библиотеката, манастирът, университетът, Републиката на писмата, научните дисциплини и лабораторията. Всички те заедно са бдяли над знанието през различните епохи, явявайки се свързващо звено между учените и останалата част от обществото. В тази връзка ще отбележим още един удивителен факт: всяка от шестте се е формирала, за да организира *съвкупността* от знания. Всяка от тях е израствала в отговор на настъпилите исторически промени, които са дискредитирали нейния предшественик или просто са изложили на показ недостатъците му. И всяка е използвала неудовлетворението и разочарованието от наличните начини за познание, за да ги вплете в някоя още по-универсална нова идеология, легитимираща собствената ѝ мисия пред останалия свят. В мирни времена тези институции са носели факела на науката. Във времена на смут и гнет отделни личности или малки общности са преоткривали знанието, като са основавали и нови институции. Именно върху тези преходни моменти, в които новото е измествало старото, пада и фокусът на тази книга. При установения веднъж модел всички по-късни модификации на тази институция изпълняват същата основна мисия – докато знанието не бъде преоткрито за пореден път.

Но ако фокусът пада върху институциите, то това предполага, че вниманието ни ще е насочено не толкова към отделните личности, идеи, школи на мисълта, а дори и научни дисциплини, колкото към начините, по които някогашните търсачи на знанието са прилагали на дело своя занаят. Много от имената в тази

книга като Мария Кюри и св. Августин или идеите като хелиоцентризма и тейлъризма са добре познати на читателите. Може би ще ги поизненада това, че „титани“ като Нютон, Дарвин и Айнщайн се появяват някак мимолетно. Причината е съвсем проста: колкото и решаващ да е бил техният принос, той се е вписвал във вече съществуващите институции. В интерес на истината, искаме да избегнем клиширания подход към интелектуалната история („велики мъже и/или големи идеи“). Вместо това се заехме с промените, които са настъпвали, често без предварителна насока, сред различни научни общности, оказали се в центъра на историческите събития. Ето защо светила като Галилей и Декарт се появяват в главата за Републиката на писмата, но ще стане дума не толкова за научните им идеи, колкото за епистолярните им упражнения. Други, не така познати фигури като Деметрий от Фалерон (или Деметрий Фалерски), Вилхелм фон Хумболт и Ваневар Буш са допринесли много повече за организирането на институциите, отколкото за научния прогрес – при това винаги в преломни исторически моменти. Тези „задкулисни архитекти“ заслужават да попаднат в светлината на прожекторите именно заради своите важни *институционални* новововъдения.

Независимо дали „малки“ или „големи“, идеите могат да оказват ефект само чрез институциите, които ги организират. Едни от най-могъщите идеи са тези, които имат нужния капацитет да реорганизират начините, по които хората се стремят към знанието: кой да го търси, къде и как, а също и по какво да разбере дали е постигнал целта си. Всяка епоха е имала свои търсачи на знанието, но преди да се устремят към него, те е трябвало да намерят отговор на някои по-фундаментални въпроси. Дали да влизат в словесни схватки със своите колеги или да се усамотят, за да пишат книги за далечни читатели? Дали да изследват природата такава, каквато я виждат, или да се изхитрят с нещо ново и неочаквано? Дали да ангажират своите съвременници или да разчитат на учените от миналото и бъдещето? Дали да сплотят редиците си, за да опазят от чужди очи трудно постигнатите истини, или да разпространяват наученото за общото благо?... Това са само някои от гнетялите ги въпроси, от които можем да разберем и как се е конструирал – и реконструирал – интелектуалният живот през вековете. Интелектуалците строят доста по-различни сгради за търсене (и съхраняване) на знанието, но използват

едни и същи сурови материали със строителите на институции, действащи в други сфери на живота. Сред тях са речта и писането, образът и обектът, а също и прозорливостта, позволяваща им да преодоляват ограниченията на пространството и опустошенията на времето. Не по-малко важни са и тези решения: докъде се простира частното и докъде – общественото, кого да изключиш и кого да включиш. Ще хвърлим известна светлина върху тези теми, като проучим вариращия през столетията достъп на жените до света на знанието, както и пропитите от сексизъм идеологии, които са определяли резултата от усилията на тогавашните мъже и жени.

Най-новаторските експерименти, най-фундаменталните открития, най-смайващите постижения на академичния гений упражняват влияние върху нас, защото техните автори са казвали, писали и вършели неща, които реорганизират дейността на другите, не толкова блестящи умове. Институциите придават значимост на тези, които живеят по техните правила, а дори и на онези, които пък се бунтуват срещу тях. На свой ред катаклизмите в организацията на знанието следват от институционалните нововъдения, които всеки изкусен от науката би оценил. Например невъзможно е да проследим, дори и бегло, постиженията на абсолютно всяка отделна дисциплина от антропологията до зоологията. Но не е трудно да се досетим, че когато в началото на XIX в. се появил масовият пазар за образование, естественият резултат е можел да бъде само този – една нова специализация на интелектуалния труд, сътворяващ въпросните сфери. Подобна гледна точка позволява и на неизкусения наблюдател да обхване интелектуалната история в нейната цялост, въпреки всичките ѝ потайности. Нищо от горното обаче не подсказва, че величието на идеите може да бъде сведено до грубите, чисто материални обстоятелства около възникването им. Между средновековната катедрала и съвременния небостъргач стои една радикална промяна на архитектурните практики – преходът от камък към стомана. И ако това наблюдение трудно би обяснило постиженията на архитектите от готическата или модерната епоха, то поне хвърля известна светлина върху самите форми, в които се е изявил техният творчески гений. По подобен начин тази книга се стреми да *демистифицира* знанието и да предложи едно най-общо описание на неговото развитие през вековете. Тя се стреми

да каталогизира суровите материали, от които е било изграждано знанието, и да проследи институциите, които са превръщали тези сурови материали в могъщи политически, социални и културни сили.

От онзи момент преди около 2300 години, когато знанието за пръв път прекрива границите на отделния ум – или на умовете на малката изолирана общност от ерудити, увлечени в своите спорове (като Сократ и неговите последователи), – *организирането* на знанието става също толкова важно, колкото и самото знание. Не е достатъчно да струпаш всички велики книги на човечеството в една стая и да приемеш, че те сами по себе си ще вдъхновяват жаждата ни за знание. Както още основателите на първата библиотека, Александрийската, са знаели, учебният материал трябва да бъде и категоризиран, иначе няма да бъде схванат неговият смисъл, както и връзките му с другите сфери на знанието. И както още основателите на първите университети са знаели, „учителят“ трябва да представя „учението“ в живи и увлекателни лекции (и дебати), иначе то ще се превърне в суха, безжизнена материя, имаща все по-малко отношение към реалния свят. И както основателите на научната лаборатория от XIX в. са знаели, самата „наука“ трябва да се прилага на дело, за да подобрява условията на човешкото съществуване – в противен случай няма да има никакво основание тя да бъде подкрепяна при наличието на толкова много належащи социални потребности.

Начините, по които организираме своята интелектуална дейност, определят и начините, по които създаваме нови знания и черпим от тях практически и морални указания за всекидневния си живот. В последно време станахме свидетели на появата на една нова технология, интернет, притежаваща огромен потенциал да преобразява начина, по който произвеждаме, опазваме и предаваме знанието по цялата земна шир. Но технологичните нововъведения сами по себе си едва ли могат да гарантират прогреса на знанието като цяло. Ние рискуваме да направим сериозна грешка, ако си въобразяваме, че евтината информация, станала повсеместно достъпна чрез електронните медии, може да удовлетвори изискванията на едно демократично общество за организирано знание. Отминалите поколения е трябвало да *извоюват* знанието, използвайки цялата си находчивост, и никога не са приемали узнатото за нещо сигурно. Затова и припомня-

нето на техния труд и усилия днес е по-важно отвсякога – ако не друго, то би ни помогнало да отсеем наистина новото в „информационната ера“ от онова, което е само преходна мода.

Със сигурност днешният университет, въпреки целия му академичен блясък и респектираща ерудираност, не е кулминацията или апогея на всичко случило се преди него. Историята на знанието е несвързана и непоследователна, покрита с непознати пътища, а сегашната система едва ли е най-добрият от всички възможни светове. Следващите страници са изпълнени с истории на хора, търсили знанието по изненадващи – и може би превъзходни – начини. Някогашните ученици в Европа и Индия са смятали, че словесният диспут е най-съществената част („сърцевината“) на самото учене – и учеността като резултат от него. Едно от най-съществените предимства на европейския „джентълмен“ пред китайския *сиеншън* е било това, че са могли да си *позволят* да отделят специално време^А от наситеното си с обществени ангажименти ежедневие, за да поддържат академичните традиции. Учените в Европа и ислямския свят някога са възприемали овладяването на природата като нещо допълващо, а не противоречащо на религиозните и хуманистични разбирания. Много алтернативни начини за узнаване, учене и преподаване са били изгубени или са потънали под историческите пластове, върху които е изградена днешната организация на знанието. Ако животът на съзнанието наистина преминава през структурни трансформации, то тогава е още по-важно да си припомним онова, което историята очевидно е отхвърлила, за да превърнем днешната потенциално дестабилизираща ситуация в такава, която би вдъхнала нов живот на порива към знанието през идните столетия.

И най-важното: ние трябва да разкрием самите *основания* на порива към знанието, оставил своя отпечатък – често незабеле-

---

^А Английското понятие за свободно време (leisure) идва от лат. *licere* (през стфр. *leisir*), чийто смисъл е да ти бъде разрешено, позволено или достъпно дадено нещо – оттам и лиценз като „свобода“, „право“. Гръцкото понятие е *σχολή*, означавало първоначално „отдых“, а после и „занимание през свободното време“ (примерно четене или учена беседа), откъдето идва и днешното „школа“. Един от китайските му аналози е гунфу, („време за) физически и духовни упражнения“, влязло в бълг. като „кунфу“.

жим – върху историята на институциите, които сме наследили от миналото. Затова и всяка глава на тази книга разказва историята на някоя позната институция, но от непозната перспектива, наблягайки върху онова, което именно я е превръщало в *новост* при нейната поява. При всяка непредвидима ситуация или промяна в по-широкия свят не дейността на отделни гении или на интелектуалците като цяло е била тази, която е стимулирала преоткриването на знанието. Но винаги, когато е изкристализирала някоя нова институция на знанието, тя е упражнявала забележително мощно и всеобхватно влияние. Всяка от тях е променяла толкова дълбоко живота на съзнанието, че дори и най-рутинните и утвърдени практики на познанието са се подлагали на промяна и обновление под нейна егида. А както ще видим, дори и днешното „информирано общество“ с всичките си ноновъведения и радикални раздели с миналото не е нищо друго, а *продължение* на този хилядолетен модел.

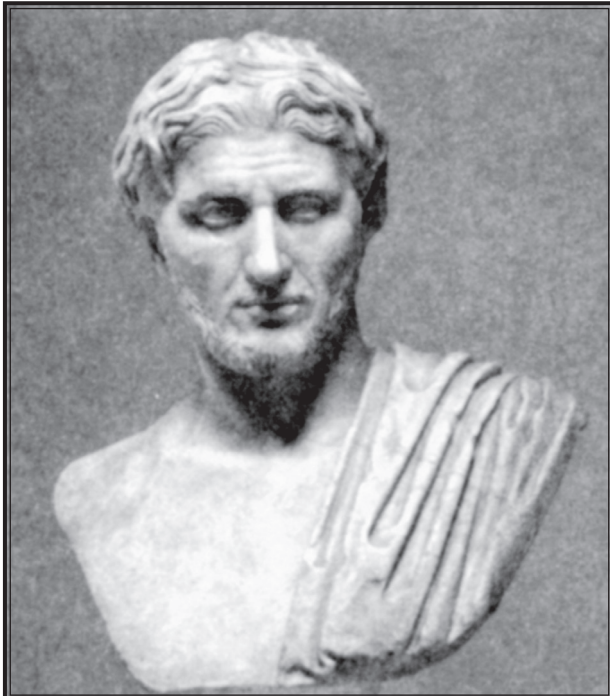

1.

БИБЛИОТЕКАТА

(300 г.п.р.хр. – 500 г.сл.хр.)

Деметрий от Фалерон, предполагаемият основател на Александрийската библиотека. Римско копие, съхранявано в „Кунстхисторишес Музеум“, Виена

ПРЕОБРАЗЯВАЙКИ ЕДНА ПРЕДИМНО УСТНА НАУЧНА
КУЛТУРА В ПРЕДИМНО ПИСМЕНА, БИБЛИОТЕКАТА
ПРЕВРЪЩА ГРЪЦКАТА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ТРАДИЦИЯ В
НЕЩО, КОЕТО МОЖЕ ДА СЕ ПРЕНАСЯ И НАСЛЕДЯВА

Мъжът, основал най-прочутата библиотека в западния свят, е носел грим, изрусявал си е косата, впускал се е в любовни авантюри с омъжени жени и непълнолетни юноши, забърквал се е и в политически интриги, поради което животът му е преминал през драматични обрати. Деметрий от Фалерон (ок. 360–280 г.пр. Хр.)^А, по чиято идея е построена Александрийската библиотека, се нарежда сред най-слабо познатите, но и най-ключови фигури в западната интелектуална традиция. Нашият герой започва кариерата си в Атина, където е бил ученик в т.нар. Ликейон – знаменитата школа под открито небе, основана от Аристотел. През 317 г.пр.Хр. става управник („тиран“) на Атина с протекциите, макар и индиректни, на един друг ученик на Аристотел, Александър Македонски. Александър и баща му вече са поставили Атина под македонски контрол, с което предишният демократично управлявал се полис е превърнат в най-обикновен васал. Донякъде марионетка, донякъде „цар-философ“, Деметрий управлява Атина според собствените си предпочитания, нещо типично за интелектуалците на власт. Може би движен от лицемерни подбуди – бил е пословичен със своите оргии и пищни угощения, – той издава серия от забрани срещу всяка проява на разточителство в облеклото и развлеченията на атиняните. До 307 г.пр.Хр. успява да си създаде толкова врагове, че е принуден да търси убежище в Тива.²

По това време Александър Македонски вече е мъртъв, а пълководците му са улисани с делбата на неговото наследство в Азия.

---

^А Вж. и Диоген Лаерций, *Животът на философите*, V 75–85.

Този, който командва Египет, бъдещият Птолемей I Сотер, кани Деметрий в Александрия (след като тогавашния ръководител на Ликейона, Теофраст, отклонява аналогичното му предложение). Деметрий приема без излишни колебания и така става придворен философ на Птолемей. Преди да изпадне отново в немилост (следващият египетски владетел, Птолемей II Филадельф, го изпраща в изгнание, тъй като е подкрепил друг претендент за трона), успява първо да даде идеята, а после и лично да надзирава строежа на Александрийската библиотека и не по-малко прочутия Музейон.

Има поне три начина да разкажем историята на библиотеката, всеки от различна перспектива, но и трите се припокриват. Първият е *институционален*, от който можем да разберем: 1) как са били основавани и финансирани древните библиотеки, 2) как са били създавани, събирани, копирани, категоризирани и съхранявани книгите в тях и 3) как учените са се възползвали от новата придобивка. Този разказ би следвало да започне с библиотеките на Древна Месопотамия, за да достигне кулминацията си с безпрецедентното решение на Птолемеите да съберат цялото световно знание в Александрия и съответно да завърши с бляскавите постижения на ислямската наука, съумяла да предаде и разшири селенията на античното знание, разпространявайки го по цялото Средиземноморие и отвъд неговите граници.

Вторият подход е *интелектуален* и започва с философските основания за това да се събират книги. В края на краищата организирането и управлението на една библиотека си е мащабна и доста трудоемка задача, изискваща дълбока ангажираност, за да се оправдае ползата от подобно начинание. По-конкретно, самата идея за библиотеки почива на убеждението, че писането е и най-добрият начин за организиране на знанието. Но чак до зората на XIX в. енциклопедистите на Просвещението и университетските лектори на романтизма продължават да спорят кое е за предпочитане – речта или писането. Като имаме предвид, че такива философски величия като Сократ и Платон със сигурност са предпочитали да дебатираат, отколкото да „драскат“ по белия лист, решението на техните преки приемници да основат първите гръцки библиотеки е едно наистина изненадващо развитие на нещата, нуждаещо се от специално обяснение. Подобно на повечето архаични общества, гръцкото е гравитирало към устната традиция, по-специално за паметяването и рецитирането на Омировите творби. А щом слу-

шането на „Илиада“ и „Одисея“ ти дава културна идентичност, а самите епични поеми постигат максимална експресивност в театрализираната декламация, тогава защо ти е да ги записваш?!... Точно тук откриваме пряката връзка между Деметрий и Аристотел: общото им решение да подкрепят писането като също толкова съдържателен и обхванен познавателен акт като речта, затова и всяко нещо е редно да се записва и съхранява в библиотеки. От което пък следва, че учеността („образоваността“, „школовката“)^A ще се изразява пред всичко в анализа и синтеза на текстове, а не толкова в словесни диспути.

Споменаването на Аристотел, на когото е било поверено и възпитанието на младия Александър, ни връща отново към епохата на македонските завоевания, с което идва ред и на третия подход. Можем да го определим като *политически*. Именно приемниците на Александър и по-специално владетелите на Египет и Мала Азия изваждат гръцката култура от тесните рамки на градовете-държави, или полисите, откъдето идва и нашето понятие за политика. Библиотеките, които тези политически фигури основават, дават за пръв път възможност на елинското знание да се развие и процъфти в една радикално различна социална среда, тази на елинистичната империя. Разнообразието от политически системи, които оттогава насам са подкрепяли библиотеката, е наистина смайващо. Но щом е устояла повече от две хилядолетия, тази институция би трябвало да е импонирала не само на учените и академиците, но и на обществото като цяло. Това означава, че е удовлетворявала някои от най-насъщните потребности на нашите предци, отразявала е желанията на тези от тях, които са разполагали с влияние и ресурси, и се е вместила в структурите на тогавашната обществена и политическа власт. Ако разберем защо Птолемиите и другите приемници на Александър са сметнали за целесъобразно да създават, наред с всичко друго, и библиотеки, ще отгатнем отговора и на този въпрос: защо меценатството на науката и изкуството толкова често се е оказвало ключов фактор в конкуренцията между по-големите, „едромашабни“ политически сили.

^A Под *scholarship* авторите явно разбират това, което Питър Браун определя с *paideia* – вж. *Власт и убеждение в късната античност* (ЛИК, 2004) – но акцентът все пак пада върху *σχολή*.

Нека сега комбинираме трите подхода, за да набележим в най-общи линии възникването на елинистичната библиотека. И така, академичното знание се формира в обществото на гръцкия полис Атина. Но едва със залеза на този свят, а с него и на цяла класическа Гърция, става възможен възходът на библиотеката и нейните характерни форми на школуване. Тази великолепна институция намира най-благодатна почва в завладения от Александър свят. Библиотеките отразяват богатството и амбициите на неговите управници – строителите на елинистичната империя, които се чувстват призвани да наложат хегемонията на гръцката ученост („школа“) над целия познат свят. Нищо друго в древността не може да се сравни с това постижение – като изключим Китай, чиято епоха на унификация също е вдъхновила една велика библиотека да организира знанието. И там културната стандартизация е вървяла ръка за ръка с края на класическата философия и заместването ѝ с държавен, т.е. *имперски* патронаж над научните занимания и науката като цяло. Вярно е също, че между китайските и елинистичните библиотеки са съществували и дълбоки различия; тъкмо те ще ни помогнат да разкрием историческата специфика на онази научна култура, появила се на запад. Нейният първи център обаче не е Атина, а Александрия. Неслучайно Александрийската библиотека се превръща в образец за другите три имперски цивилизации от Средиземноморието – римската, християнската и ислямската: всичките изградени върху гръцкото наследство.

РЕЧ И ПИСАНЕ В КЛАСИЧЕСКИЯ ПОЛИС

Една от най-обезпокоителните черти на древните гърци (често определяни като „основоположници на западната цивилизация“) е тяхното дълбоко пренебрежение към частния и семейния живот, сферата на жените, децата и робите. Общественият живот – единственият от значение – е бил запазена територия за мъжете. Фалическите шествия, изобразени по безброй вази и скулптури, ни представят една култура на откровената и агресивна мъжественост.³ Също проблематично според днешните ни разбирания е и това, че гърците са проявявали открити предпочитания към „педерастичните“ връзки между зрели мъже и подрастващи

момчета. В здравомислието и блясъка на древногръцката философия прозират мизогиния и хомоеротична показност, което е два ж по-озадачаващо, когато трябва да си отговорим на въпроса защо изобщо е приела писмена форма.

Любовта между мъже, с която древна Елада е била пословична, има своите корени във воинската дружба. Зрели мъже и млади момчета – от 15- до 19-годишни, т.е. не деца – са се стремели да се докажат един пред друг, като по-старите са взимали по-младите си „другари“ под свое крило. Понякога отношенията им са приемали формата на експлицитен плътски контакт, макар и това да не е било задължително условие. Общо взето, хомосексуалният акт с юноши се е възприемал не като педофилия, а така, както днес гледаме на изневярата – по-скоро обяснима човешка слабост, отколкото нещо противоестествено. Вместо него за норма се е приемало вярното приятелство от типа Ахил-Патрокъл, намиращо доста темпераментни проявления. За някои основният замисъл на гръцкото образование се свежда до трансформирането на мъжката еротична връзка (сношението) в отношение между наставник и наставляван, „ментор“ и „протеже“, с което и педерастията се е превърнала в... педагогика^А.⁴ (Впрочем на о-в Лесбос е разцъфтяла една аналогична бледа от сексуално-образователни „другарства“, този път между жени.) Физическото възпитание е било също толкова важно, ако не и повече, от това на ума; днешното понятие „гимнастика“ произлиза от гръцкото *γυμνός* („гол“), което ни подсказва и *как* са били изпълнявани самите упражнения – разбира се, от момчета. С течение на времето обаче овладяването на ефективни речеви умения е започнало да се цени по-високо от вещината в бойните изкуства.

Речта е била ключова за функционирането на онази дребномащабна, персонална политика, практикувана в Атина. В продължение на столетия гръцкият полис е бил управляван от тирани или аристократи, но политическият конфликт през VI–V в. пр. Хр. постепенно довежда до установяването на локални демокрации. Преходът от тирания към демокрация подсилва необходимостта от обучение („педагогика“) по ефективна публична реч. За нас е нещо привично да възхваляваме достойнствата на елинската демокрация, затова лесно пропускаме една нейна изконна слабост.

^А В миналото предавани с калките „детеложство“ и „детеводство“.

Представете си група хора, обучени във военното дело и непрестанно воюващи със своите съседи – хора, бедни по съвременните стандарти и на всичкото отгоре живеещи на крайно ограничена площ. Какво би се случило, ако те отхвърлят традиционните си авторитети? Ами най-вероятно ще започнат да се пердашат помежду си, и то с още по-голямо настървение. В подобни условия тъкмо състезанията по красноречие – в политическите дебати на градския площад – са били и средството, чрез което откритата, въоръжена агресия е можела да приеме „мирни“ и ненасилствени форми.

Тези аспекти на елинското образование, общество и политика се открояват още в епичните поеми, приписвани на Омир. В центъра и на двете стои мъжката идентичност, но ако в „Илиада“ ударието пада върху воинската дружба (скрепена примерно в бой за жена), то в „Одисея“ изпъква образът на самотния индивидуалист – мъжът, който в продължение на едно десетилетие предпочита скитанията и авантюрите пред компанията на своята благоверна (и многострадална) съпруга Пенелопа. Наред с това и двете поеми са фокусирани в гръцката политическа кохезия. Описвайки войната на елинските полиси срещу малоазийските им съперници, троянците, те са утвърждавали и една групова идентичност, която впоследствие е сплотявала Елада въпреки склонността ѝ към саморазпад, приемащ формата на кървави граждански войни. Предавани от поколение на поколение, двете поеми са функционирали и като хранилище на всичко онова, което е означавало, че си *грък*.

Но за да се *състезава* в красноречието, на тогавашния грък са му били нужни не бардове (в случая – аеди), а... тренъори. В края на V в. пр. Хр. софистите, една общност от взаимно конкуриращи се „ковачи на словото“, произлизащи от цяла Елада, съсредоточава дейността си в демократична Атина. Техен сборен пункт са били обществените места, гъмжащи от други мъже, заели се със самоусъвършенстване – най-вече т.нар. гимназиони. Там тези професионални „наемници“ са тълкували тънкостите на епичната и архаичната поезия, най-вече Омировата, и са „школували“ своите клиенти да говорят добре, т.е. гладко и убедително. Умението да печелиш всеки спор – онова, в което са били изкусни софистите – е проправяло пътя към влиянието и властта в полиса. В този свят литературните познания са били по-важни от научните, което впрочем важи и за цялата предмодерна епоха. Ефективните речеви умения са гарантирали контрол над окол-

ните – нещо, което във всяка епоха преди тази на развитите технологии се е ценяло много по-високо от властта над природата, предлагана от науката.

Софистите са подхождали към предизвикателствата на демокрацията, като са систематизирали изкуството на убеждаването и педагогиката на красноречието, което ги превръща и в първите истински практики на текстуалната школуваност.⁵ Щателното и методично изучаване на Омир е предполагало и точно разбиране на всяко негово слово, което пък обяснява засиленото внимание към граматиката, реториката и всичко останало, което днес поставяме под знаменателя на езикознанието или филологията. За целта софистите са разчитали най-вече на *писаното* слово и по-специално книгите. Впоследствие станали нарицателни със своята извратливост („изкусните в споровете люде“), те са наложили като норма и това – дори юридическите пледоарии да се основават на примери и цитати от поетически извори. Затова и книгите, в качеството им на справочници, се били незаменими помощници („служини“) при стилизирането на софистичния аргумент (σόφισμα).

Но софистите са били не само професионални жонгльори на словото, а и търгаши и цинични печалбари. Именно затова ги е презирал Сократ, най-изтъкнатият представител на един кръг от елитарни философи, които са се дразнели от склонността на демокрацията да излага и знанието за продаан. Той например е смятал, че прекомерното упование, което софистите са възлагали на писаното слово, отслабва физическата памет. Консерваторът Сократ е предпочитал друг тип „учене и узнаване“ – живата, еротична и вербална връзка между мъже. В сократическия метод, или „изкуството на диалога“, в който въпросите и отговорите се редуват в строга последователност, намира израз една устна педагогика, основана на плодотворния контакт (или по-скоро „отъркване“) между учител и ученик. Той отразява и вярата на самия Сократ, че живото слово единствено води до истината: за да провери истинността на някое твърдение, човек трябва да е наясно и с репутацията на този, който го е изрекъл – основно правило в полиса, където общуването е винаги лице в лице. В този смисъл писаното слово е недостовърно и дори развъртаващо, защото е откъснато от реалните дела, честта и характера на този, който го е сътворил.